

Komparácia detských literárnych textov M. Válka a M. Rúfusa so zameraním na detské slová

Jana KIČURA SOKOLOVÁ – Adela TKÁČOVÁ

Abstrakt

Príspevok skúma výskyt detských slov v literárnych textoch Milana Rúfusa a Miroslava Válka. Básnické zbierky určené detskému čitateľovi tu vnímame ako špecifický prípad reči orientovanej na dieťa. Vychádzajúc zo základnej charakteristiky oboch autorských dielní a následne najmä zo štúdie Zuzany Ondráčkovej, rozlišujeme viacero kategórií detských slov, ktoré autori v nami vybraných textoch používajú. Na základe zistení a podrobnej kategorizácie nájdených typov detských slov sa v závere pokúšame o zovšeobecnenie vplyvu detských slov na poetiku oboch autorov.

Kľúčové slová

detské slová, deminutíva, neutrálna lexika, Miroslav Válek, Milan Rúfus, poetika

Kontakt

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
jsjanasokolova@gmail.com, adela.tkacova@gmail.com

1 K problematike detských slov

Komunikanti, v tomto prípade autori básnických zbierok či už vedome alebo intuitívne prispôsobujú svoj prejav konkrétnej komunikačnej situácii. „Lexika detskej reči je len sčasti lexikou, ktorú si utvárajú samy deti. Zväčša je to lexika, ktorú v súčinnosti s deťmi a ich dorozumievacími schopnosťami vo veku 2 – 5 rokov utvárajú dospelí pri jazykovej komunikácii s deťmi“ (Pauliny, 1981, s. 41).

Pri literárnej komunikácii musia teda komunikanti svoj prejav prispôbiť širšiemu spektru potenciálnych príjemcov a zvoliť vhodný jazyk básnického textu. Autor diela berie do úvahy príjemcu textu už pred samotným písaním básne, a to zvolením vhodnej témy, ku ktorej musí následne vybrať adekvátnu formu a jazyk primeraný dieťaťu.

Problematike štatútu detského slova v slovenčine sa venovala Zuzana Ondráčková, ktorá sa vo svojej štúdii *Detské slová v slovenčine a ich charakteristika* zamerala na termíny *detské slovo a slová detskej reči*, kde popiera ich synonymnosť „... pojmy detské slovo a slovo detskej reči nie sú synonymné a termín detské slovo používame na pomenovanie lexikálnych jednotiek, ktoré používajú dospelí v komunikácii s dieťaťom, teda v reči orientovanej na dieťa (RD) aj na označenie lexikálnych jednotiek, ktoré používajú deti samotné, teda slov detskej reči (DR)“ (2008, s. 251).

Pre detské slová je vo všeobecnosti charakteristický lichotivý, kladný citový náboj, nežné ladenie. Práve spomínaný kladný citový náboj označuje Ondráčková za jednu z najcharakteristickejších črt detských slov. Opierajúc sa o vlastný výskum, detské slová charakterizuje nasledovne: „... všetky slová národného jazyka s kladným emocionálnym nábojom, ktoré sa primárne využívajú v reči dospelého orientovanej na dieťa a v detskej reči.“ (2008, s. 254)

Toto emocionálne zafarbenie detskej lexiky vychádza zo samotného vzťahu dospelý a dieťa, keď dieťa vzbudzuje u dospelého najmä kladné emócie. Táto lexika napomáha k zdôrazneniu detského aspektu, čím sa text stáva komunikatívnejším a reflektuje požiadavky percipienta. V našej štúdii budeme pracovať s Ondráčkovej chápaním a charakteristikou detských slov, hoci si uvedomujeme, že pri niektorých slovách, najmä deminutívach môže dochádzať k problémom s rozlišovaním, či ide o detské slovo alebo len jemnejšie použité označenie.

2 Špecifiká tvorby M. Válka a M. Rúfusa pre detského príjemcu

Štúdiá sa venuje komparatívnej analýze poézie Milana Rúfusa a Miroslava Válka so zameraním na detské slová. Z hľadiska poetiky a tvorivých postupov spomenutých spisovateľov v básnických zbierkach *Panpulóni* (M. Válek) a *Studnička* (M. Rúfus), sa sústredíme najmä na mieru a funkčnosť využitia detských slov v kontexte civilisticko-urbánných znakov poézie u jedného a rustikálno-spirituálnych znakov u druhého autora.

Obaja autori vo svojich zbierkach využívajú veľmi špecifický spôsob komunikácie s detským príjemcom, ktorý sa prejavuje nielen rôznym stupňom metaforickosti textu, ale najmä použitím básnického jazyka. Autorom zvolená téma si často sama o sebe vyžaduje aj primerané jazykové stvárnenie, ktoré by malo brať do úvahy individuálnu psychickú a lexikálnu úroveň dieťaťa.

Detské slová, resp. detskú lexiku nepovažujeme len za slová detskej rečovej produkcie. Opierajúc sa o všeobecnú empiriu, keď je preukázané, že detské slová sú súčasťou komunikácie dospelých s deťmi, dovoľíme si vnímať detské slovo aj ako lexikálnu jednotku.

Používaním detských slov sa spisovateľ snaží v texte prejavíť svoju empatiu a priblížiť sa tak ku komunikačnému partnerovi. Uplatňovanie detského aspektu sa v texte realizuje už na úrovni slova, čím sa zdôrazňuje skutočnosť, že ide naozaj o prípad reči orientovanej na dieťa, keďže už v prípravnej fáze sa samotným zvolením témy autor často viac alebo menej prikláňa k špecifickej a najmä funkčne využitej lexike.

2.1 Miroslav Válek a jeho poetika v básnickej zbierke *Panpulóni*

Váلكova zbierka sa formálne delí na päť častí, ktoré sú svojim tematickým zameraním značne disproporčné. V častiach *Kúzla pod stolom*, *Veľká cestovateľská*

horúčka pre malých cestovateľov a *Do tramtárie* sa do popredia dostáva predovšetkým poézia všednosti a mesta so všetkými jeho zákutiami.

Autor v nich premieňa obyčajné miesta a predmety na nový priestor, v ktorom sa realizuje detská fantázia. Zameraním sa na bežné predmety každodenného života (kuchynské pomôcky, nábytok, dopravné prostriedky), bez ich nefunkčnej deminutivizácie a častou hrou so slovami berie Válek ohľad na schopnosť dieťaťa kreatívne si dotvárať obrazy. Zobrazuje lietadlo, skúter, bicykel nielen ako reálne dopravné prostriedky, ale aj ako zábavné a príťažlivé predmety; pričom prostredie, v ktorom sa malí „kúzelní cestovatelia“ ocitajú nestráca svoju príťažlivosť a familiárnosť, keďže sa priamo podieľajú na im vlastnom dotváraní reality.

Vo zvyšných častiach zbierky *Pozrime sa do prírody, kto osoží a kto škodí* a *Kde žijú vtáčky* je použitá, v porovnaní s už spomenutými časťami vyššia miera epickosti, ktorá sa prejavuje znížením metaforickosti a mnohoznačnosti textu. Dominantnou je didaktická funkcia básní, ktoré majú vo veršovanej podobe (za výraznej pomoci ilustrácií) oboznámiť detského príjemcu so svetom zvierat a známymi druhmi vtákov. Didaktický charakter textov vplýva aj na jeho formu a jazyk, ktorý sa dieťaťu prispôbuje do takej miery, že ho na niektorých miestach prestáva presahovať, čo má za následok znižovanie príťažlivosti týchto častí zbierky, keďže ich dieťa v komunikácii nevníma ako texty, ktoré si vyžadujú jeho aktívnu spoluprácu.

2.2 Poetika v zbierke básní *Studnička* od Milana Rúfusa

Ak sa u Válka do popredia dostáva modernosť, ozvláštnená všednosť každodennej reality a už v názve naznačená hravosť a fantázia, tak u Rúfusa cítime jednoznačný príklon k tradičným hodnotám, čo sa odráža aj na lexike, ktorou je popísaný vzťah lyrického subjektu k domovu a k motívom súvisiacim s rodinou, Bohom, intimitou a prežívaním človeka.

Dieťa má v Rúfusovej poézii výsostné postavenie. Je symbolom nevinnosti, čistoty, hravosti a lásky, ktorú autor prejavuje aj výberom slov a konotačným naladením textu. Zvýšený výskyt detských slov a deminutív nie je odrazom toho, že autor podceňuje detského príjemcu a kladie dôraz na prvoplánový účinok, práve naopak, Rúfus vyzdvihuje detské nazeranie na svet i láskavý pohľad dospelého na dieťa (či naopak dieťaťa na dospelého), ktoré je v jeho zobrazení rovnocenným komunikačným partnerom, avšak s potrebou pristupovať k nemu veľmi citlivo. Dialogické vyznenie básní a časté využívanie deminutívnych oslovení odrážajú autorov individuálny štýl, ktorého charakteristickou črtou je pozitívne naladenie k príjemcovi textu.

Do tematického popredia je vysunutá láskavosť, silná spiritualita, úcta voči prírode, životu a oslava ľudskosti, pretrvávajúca napriek zlyhaniu a útrapám. Tieto motívy sa dostávajú k čitateľovi, a teda aj k detskému príjemcovi vďaka zvýšenej miere využívania deminutív a eufemizmov.

Problematike častého výskytu týchto lexikálnych jednotiek sa venujeme v ďalšej časti našej štúdie.

3 Detské slová v zbierkach M. Válka a M. Ráfusa

V predloženej štúdií pri analýze detských slov vychádzame z klasifikácie, ktorú uvádza Z. Ondráčková (2008, s. 255). Sledujeme deminutíva, hypokoristiká, eufemizmy, interjekčné a onomatopoické pomenovania, metaforické a metonymické pomenovania.

V zbierke **M. Válka *Panpulóni*** sme zaznamenali najvyšší počet deminutív. Na deminutívach môžeme pozorovať základ filozofie, ktorá hlása, čo je malé, mladé, drobné je príjemné. Sémanticky teda takéto lexikálne jednotky pomenúvajú niečo malé a pragmaticky vyjadrujú jemnosť, nežnosť, resp. náklonnosť. V komunikácii s deťmi sa výrazne uplatňuje ich expresívna funkcia. Zamerali sme sa najmä na typológiu detských slov, s ktorou pracovala Ondráčková. Medzi detskými slovami v tejto zbierke sme najčastejšie narazili na citovo zafarbené slová.

V zbierke dominujú deminutíva (53), z toho najčastejšie deminutíva odvodené od neutrálnych slov (41), následne hypokoristiká (8) a deminutíva odvodené od eufemizmov (4).

Zo sémantického hľadiska sme ich rozdelili do nasledujúcich tried (uvádzame ich od najpočetnejších v texte a v pôvodnom použitom gramatickom tvare):

- lexika veci: *knižka, obrázok, mlynček, podkovičky, zvonček, píšťalky, skútrik, drôtika, sklíčka, husličky, kufřík, rukavičky, knižky, lyžičke, paličiek, pohárik, košík*;
- lexika zvierat: *psík, koničky, kuriatka, včielka, rybička, vtáčik, myška, koník, košíčka, myšky, červík*;
- lexika príbuzenských vzťahov a mien: *otecko, mamička, Katka, strýčko, Žofka, Zuzka, Marka, Klárka*;
- lexika pokrmov: *oriešok, korienky, vajíčka, zrníek, semienka, hrášok, kašička, kašičky*;
- kvantitatívna lexika: *kratučká, maličkého, maličká, každučičičký*;
- lexika lokalizácie: *rybníčka, uličky, nebička*;
- lexika neživých organizmov: *kamienok*;
- nezaradená lexika: *pesnička*.

Po deminutívnej detskej lexike sme zaznamenali aj *interjekčné a onomatopoické pomenovania*. Tie reprezentujú najarchaickejšiu časť ľudskej reči a v klasifikácii detských slov ich môžeme považovať za najjednoduchšie slová, používané deťmi a zároveň dospelými, ktorí ich uplatňovaním zjednodušujú svoju výpoveď s ohľadom na psycholingvistickú kapacitu dieťaťa. V zbierke sa vyskytujú nasledujúce interjekčné a onomatopoické pomenovania: citové (*joj, och*), vôľové (*hijó*), onomatopoje (*pí, klop, tramtará*).

Eufemizmy, hypokoristiká a metaforické a metonymické pomenovania sme v zbierke *Panpulóni* nezaznamenali. Zo slovnodruhového pohľadu môžeme konštatovať, že výrazne dominujú substantíva (49), za nimi nasledujú interjekcie (6), adjektíva (3) a pronomína (1).

V **Rúfusovej** básnickej zbierke **Studnička** sme z hľadiska výskytu detských slov rovnako ako u Válka zachytili najvyšší počet deminutív (98), pričom najčastejšie išlo o deminutíva odvodené od neutrálnych slov (92) a zvyšok bol derivovaný od *hypokoristík* (6). Zo sémantického hľadiska sme ich rozdelili nasledovne:

- lexika veci: *postieľkou, lodičiek, vozíčok, taštičku, mlynček, lopatky, koliesko, studnička, žliabok, paličkou, oblôčik, prútik*;
- lexika tela: *hlávky, tielko, zobáčikom, blanku, vlásy, nožičkami, rúčkou, nechty, kostrnka, líčko*;
- nezaradená lexika: *skupinku, slzička, detičky, krôčky, stenka, trpasličkovia, predspevák, jamôčky*;
- prírodná lexika: *trávičku, potôčik, vodičky, pramienok, kríčka, kopček, slniečka*;
- lexika zvierat: *húsky, mušky, krtko, včielky, koník, psíček*;
- lexika príbuzenských vzťahov a mien: *ocko, mamička, braček, Magduška*;
- lexika pokrmov: *chlebička, vajička, múčičku, hrášok, pšenička*;
- kvantitatívna lexika: *kratučké, maličké, trošíčka, mladučkej, chvíľočku*;
- abstraktná lexika: *slovičko, prosbička, sníček, dníček*;
- lexika odevov: *čížmičky, fráčik*;
- lexika neživých organizmov: *kamienkom*.

Po deminutívach pozorujeme hypokoristiká (4) (*mama, otec, dedom*), následne sme zaznamenali eufemizmy (3) (*maco, bába, drobček*), po nich metaforické pomenovania (2) (*a ty si moja studnička, peniažky bielych stokrások*) a rovnako dvakrát sa vyskytlo jedno interjekčné vôľové pomenovanie (*ach*) a jedno onomatopické pomenovanie (*kukuk*).

Zo slovných druhov výrazne dominujú substantíva (92), zanedbateľný počet sa vyskytol u adjektív (4), verb (1) a pronomín (1).

4 Komparácia autorských poetík vzhľadom na typológiu a množstvo použitých detských slov

Ak sa pozrieme na detské slová vo vybraných zbierkach porovnávaných autorov môžeme pozorovať, že v oboch prípadoch výrazne dominujú deminutívne detské slová, pričom u Rúfusa je ich výskyt skoro o polovicu vyšší, z čoho následne vyplýva i väčší okruh sémantických tried. Tento fakt veľmi úzko súvisí s individuálnym autorským štýlom oboch spisovateľov, ako aj so zvolenou témou zbierok.

Zo slovnodruhového pohľadu rovnako u obidvoch básnikov prevládajú substantívne detské slová. Pokiaľ u Válka sme nezaznamenali eufemizujúce detské slová ani metaforické a metonymické pomenovania, u Rúfusa sa objavili (aj keď vo

veľmi malom počte), naopak u *Válka* sme zaznamenali viac interjekčných a onomatopoických pomenovaní. Prevládajúcimi detskými slovami deminutívneho charakteru realizované zvýšenou mierou citovej zaangažovanosti badať snahu oboch autorov priblížiť sa detskému čitateľovi, resp. poslucháčovi. U *Rúfusa* ide o prejav zvláštneho spojenia medzi autorom a dieťaťom, v ktorom sa prejavuje aj autorova pokora a úzky vzťah s detským príjemcom, ktorý odráža jeho lásku a pozitívny prístup k okolitému svetu, prírode i Bohu.

Válkov model predstavuje pre čitateľa poetický obraz mesta, a vďaka jazykovému stvárneniu aj priestor hry. Neabsolutizuje sa len technická stránka a moderné vynálezy, ale jednotlivé všedné obrazy a znaky sa predkladajú v netradičnej forme a dieťa si z nich aj na základe autorovho využitia primeranej lexiky vytvára vlastný obraz. To, že sa v textoch vyskytujú prevažne substantívne detské slová súvisí nielen s tematickým zameraním zbierky, ale aj s princípom hry, ktorý autor používa. Dieťaťu sa nemusí približovať len prostredníctvom detských slov, ale aj zapájaním ich fantázie a bohatosťou jednotlivých básnických obrazov, ktoré vychádzajú z reálnej detskej skúsenosti.

Môžeme konštatovať, že vzhľadom na tému jednotlivých častí zbierky pristupuje *Válek* k využívaniu detských slov veľmi funkčne. Čitateľovi vychádza dostatočne v ústrety a nesnaží sa za každú cenu zjemňovať výraz, pričom príťažlivosť zbierky zvyšuje skôr prostredníctvom metafory a hry s jazykom.

Na druhej strane *Rúfus*, využíva detské slová najmä na naznačenie vlastného kladného vzťahu k príjemcovi textu. Detské slová a nežná lexika súvisia so silnou spiritualitou textu, témou rodiny a úcty k prírode. Autor vychádza dieťaťu svojím láskavým slovom v ústrety a ukazuje mu svoje sympatie a radosť zo vzájomnej blízkosti. Texty sú aj vďaka tomu príťažlivé aj pre najmenšieho príjemcu, a to vďaka svojej eufonickosti a láskavosti. Môžeme teda povedať, že komunikácia orientovaná na dieťa okrem slova výrazne pracuje s výberom hlások a zvukovou realizáciou textu.

Aj keď sú tieto dve poetiky navzájom veľmi rozdielne, oba spôsoby využitia detských slov v texte naznačujú uvedomenie si autorov, že fungujúca literárna komunikácia si vyžaduje vhodný spôsob, ako prispôbiť text detskému príjemcovi. Prispôsobenie sa komunikačnému partnerovi však, ako sme dokázali v textoch, nie je založené len na počte a frekvencii využívania rôznych kategórií detských slov, ale aj na prístupe autora k detskej fantázii prostredníctvom témy textu a nárokov na aktívnu účasť detského percipienta a pocit pochopenia v procese komunikácie.

Zoznam bibliografických odkazov:

ONDRÁČKOVÁ, Z.: Detské slová v slovenčine a ich charakteristika. In: *Štúdie o detskej reči*. [Children's Words in Slovak Language and their Characteristics.] Ed. D. Slančová. Prešov: FFPU 2008, s. 251 – 305.

PAULINY, E.: *Slovenská gramatika*. [Slovak Grammar.] Bratislava: SPN 1981. 319 s.

Pramenné texty:

RÚFUS, M.: *Studnička* [Small Well.]. Bratislava: SPN – Mladé leta 2011. 109 s.

VÁLEK, M.: *Panplulóni* [Panpulons.]. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1975. 94 s.

Resumé**Comparison of children's literary texts by M. Válek and M. Rúfus focused on children's words**

Our study deals with the poetics of children's poetry by M. Válek and M. Rúfus. We examine their collections of poems and the presence and typology of children's words used. Based on Ondráčková's research, we examined these concrete texts because we consider them to represent special cases of child-oriented speech. Válek usually worked with substantive diminutives and urban motifs and through metaphors his texts develop the child's imagination. Rúfus used children's words even more frequently, because of his main motifs (love, family, nature, God) and very strong empathy.